

А. М. Козюк,
вчитель-методист;
О. П. Коновальчук,
вчитель I категорії;
В. В. Комісарук,
вчитель I категорії

(Житомирська міська гуманітарна гімназія № 23)

ТЕХНОЛОГІЯ РІВНЕВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ У НАВЧАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядаються питання організації та керівництва навчальним процесом в умовах рівнево-диференційованого навчання молодших школярів. Представлено технологічну карту комбінованого уроку на основі рівневої диференціації, що сприяє активізації їхньої пізнавальної діяльності, формуванню позитивних мотивів навчання, гуманізує, оптимізує навчальний процес, надає можливості для розвитку творчих здібностей учнів.

У Національній доктрині розвитку освіти наголошено: "Мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості й творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя" [1: 25].

Перед кожним новим поколінням життя ставить усе складніші завдання і для їх розв'язання потрібний все вищий рівень освіченості особи. У зв'язку з впровадженням нових критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів в основу системи навчання був покладений рівневий підхід і технологія рівневої диференціації як сукупність форм і методів навчання, що враховують індивідуальні особливості учня, його потреби та інтереси. Рівнева диференціація навчання є запорукою розвитку дітей з різними здібностями й інтересами.

У вітчизняній дидактиці принцип диференціації розроблявся ще за часів К. Д. Ушинського, який вважав, що розподіл класу на групи, з яких одна сильніша за іншу, не тільки не шкідливий, а й потрібний, якщо наставник уміє, працюючи з однією групою, дати іншим корисну самостійну вправу. У психологічній та дидактичній науці проблема диференційованого навчання досліджувалася М. І. Махмутовим, В. І. Загв'язінським, Ю. К. Бабанським, Н. О. Менчинською як спосіб попередження неуспішності учнів. Думку про необхідність застосування диференційованого підходу як однієї з найефективніших форм індивідуалізації навчання у свій час висловлював В. О. Сухомлинський. На сучасному етапі зазначену проблему визнають актуальною О. Я. Савченко, М. В. Богданович, С. П. Логачевська [2: 27]. Разом з тим, аналіз наукових досліджень та сучасної практики початкової освіти свідчать про певні труднощі в застосуванні рівнево-диференційованого навчання, що обумовлено недостатньою розробкою його технологічних аспектів.

Мета статті – розкрити шляхи впровадження рівневої диференціації в навчанні молодших школярів на основі технологічної карти комбінованого уроку.

Рівнева диференціація навчання передбачає групову діяльність учнів у навчальному процесі. Така діяльність дає змогу індивідуалізувати процес навчання, створити умови для встановлення колективних стосунків, формування почуття обов'язку та відповідальності за спільну працю. Під час роботи в групі учні мають можливість відразу з'ясувати незрозумілі для себе питання, своєчасно виправляти помилки, допущені в процесі розв'язування вправ, учитися вислуховувати думку свого товариша, відстоювати та обґрунтовувати правильність власних суджень, приймати рішення [3: 58]. Зазначене, у свою чергу, передбачає педагогічну діяльність вчителя з обов'язковою диференціацією навчання школярів. В умовах класно-урочної системи навчання рівнева диференціація постає ефективним засобом формування в учнів самооцінки та самоконтролю. Застосування рівневої диференціації дає змогу кожному учню працювати на будь-якому рівні навчальних досягнень і здобути відповідні результати. Учень має не тільки обов'язки (зокрема, засвоїти матеріал на відповідному рівні), а й права, найважливішим із яких є право вибору – отримати відповідно до своїх здібностей і нахилів підвищену підготовку з предмета чи обмежитись середнім або достатнім рівнями засвоєння матеріалу [4: 60].

Використання рівневої диференціації навчання вносить значні зміни в навчальний процес, які проявляються не стільки в методичних прийомах, які застосовує вчитель, скільки в зміні стилю взаємодії з учнями. Технологія рівневої диференціації не обмежує вчителя у виборі методів, засобів і форм навчання – все це знаходиться повністю в його компетенції.

Для успішної організації диференційованого навчання вчителю необхідно:

- вивчити індивідуальні особливості та навчальні можливості учнів;
- визначити критерії об'єднання учнів у групи;

- використовувати й удосконалювати здібності і навички учнів у груповій та індивідуальній роботі;
- систематично й об'єктивно аналізувати роботу учнів;
- планувати діяльність учнів з формування в них навичок самостійної діяльності і вміння керувати власним навчальним процесом;
- відмовлятися від малоефективних прийомів організації навчання, замінюючи їх раціональнішими за даних умов;
- здійснювати постійний зворотний зв'язок на уроці;
- уміло використовувати засоби заохочення тощо.

Ефективною формою реалізації рівневої диференціації є об'єднання дітей у групи з урахуванням їх самооцінки. У кожній групі слід пропонувати учням добірку завдань на вибір. Тоді кожний учень має просуватися від зони найближчого розвитку до зони актуального розвитку [5: 2: 6]. У процесі використання диференційованих завдань необхідно здійснювати поступовий перехід від колективних форм роботи учнів до частково самостійних і повністю самостійних у межах уроку або системи уроків. Такий підхід дає можливість учням брати участь у виконанні завдань, складність яких зростає.

Диференційоване навчання – це один із способів досягнення всіма дітьми загальноосвітньої мети навчання з урахуванням їх індивідуальних особливостей. Рівнева диференціація навчання на уроці – проблема досить складна для вчителя-практика не стільки з точки зору диференціації змісту навчання, діагностики індивідуальних особливостей учнів, скільки з організації навчання учнів з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей.

Розроблена технологія диференційованого навчання на уроці базується на поділі учнів класу на три індивідуально-типологічні групи за темпом навчання, рівнем навченості, научаності, пізнавальної активності та самоорганізації; забезпеченні провідної ролі методу самостійної роботи на уроці; варіюванні чотирьох типів самостійної роботи: відтворюючої за зразком, реконструктивно-варіативної, творчої та евристичної відповідно до індивідуально-типологічних особливостей учнів. Оскільки найуживанішим типом уроку є комбінований, який відтворює цілісний навчальний процес в усіх його ланцюгах, розглянемо особливості організації і керування навчальним процесом в умовах рівневої диференціації на його прикладі. На додаток до текстового опису (текстової технологічної карти) етапів комбінованого уроку в умовах диференційованого навчання пропонуємо нами розроблену і опробовану в навчальному процесі технологічну карту цього уроку (табл. 1).

I. Етап перевірки домашнього завдання.

Оскільки в умовах диференційованого навчання домашнє завдання диференціюється, перевірка його виконання повинна бути теж диференційованою. Розпочати цей етап доцільно з фронтальної перевірки наявності домашнього завдання в усіх учнів з метою вилучення тих, що його не виконали, і формування з них четвертої тимчасової типологічної групи за ситуативно-обумовленим чинником "ставлення до навчання". Як правило, ті учні, що не виконали письмове домашнє завдання, не вивчили і його теоретичну частину. Якщо не організувати виконання цими учнями хоч частини домашнього завдання найнижчого рівня і повторення навчального матеріалу підручника за опосередкованою або безпосередньою допомогою вчителя, поки йде опитування або перевірка якості виконання домашнього завдання учнями інших типологічних груп, вони, у кращому випадку, залишатимуться пасивними спостерігачами до кінця уроку.

Перевірка якості виконання домашнього завдання проводиться не завжди, але якщо завдання досить складне, то доцільно організувати диференційовану перевірку якості виконання завдання кожною або окремою типологічною групою. Варіантів диференційованої перевірки декілька. Візьмемо один з них. Працюють чотири типологічні групи. Четверта група (ті, що не виконали домашнього завдання) вже отримала завдання і працює самостійно. Принцип організації диференційованої перевірки трьох інших типологічних груп (3-я група – високий рівень вищезазначених показників, 2-а група – середній, 1-а група – низький) – почергове "відключення" груп від самостійної роботи з підручником, яка має на меті той чи інший спосіб повторення теоретичної частини домашнього завдання. Послідовність цих "відключень" зображена на графічній технологічній карті уроку.

II. Підготовка до нового етапу, до активного, усвідомленого засвоєння нових знань.

Підвівши підсумки попереднього етапу роботи для учнів 1-ї, 2-ї, 3-ї-груп, учитель відключає від роботи учнів 4-ї групи, проводить мотивацію навчальної діяльності всього класу і починає усне опитування за темою попереднього уроку. Починається опитування з учнів 3-ї групи (найвищий рівень). Це дає можливість учням 2-ї, 1-ї та 4-ї груп прослухати відповіді гарних учнів, що сприяє міцнішому запам'ятовуванню навчального матеріалу учнями з нижчим і низьким темпом навчання. Оскільки учням 3-ї групи немає сенсу слухати відповіді учнів 1-ї, 2-ї, 4-ї груп, вчитель "відключає" їх від фронтальної роботи і залучає до самостійної роботи за альтернативним підручником або іншим

джерелом знань за темою, що обговорюється. Потім відповідають учні 2-ї групи і теж отримують завдання для самостійної роботи. Опитування учнів 1-ї і 4-ї груп проводиться за уваги учнів тільки цих двох груп або навіть індивідуально на фоні самостійно працюючого класу. Перевіряється також наявність письмового домашнього завдання або його частини, що виконувалися учнями 4-ї групи на попередньому етапі уроку, група розформовується: ті учні, що потрапили до неї "випадково", надалі працюють з учнями 2-ї або навіть 3-ї групи, ті ж учні, що з уроку в урок не виконують домашніх завдань, приєднуються до 1-ї групи. Завершується цей етап уроку фронтальним підведенням підсумків і постановкою завдань наступного етапу.

III. Етап засвоєння нових знань.

На цьому етапі уроку ми вважаємо найприйнятнішим спосіб вирівнювання умов сприйняття нового матеріалу, запропонований А. О. Бударним, який полягає в більшій кількості повторень пояснення нового матеріалу для учнів 2-ї та 1-ї груп. Кількість повторень залежить від ступеня складності матеріалу і відмінностей у навчальних можливостях учнів. Повторювані пояснення вчителя мають носити варіативний характер і проводитись на фоні груп учнів, які самостійно працюють з книжкою (спочатку 3-ї, а потім і 2-ї групи).

Наприклад, при першому поясненні вчитель може назвати додаткові джерела інформації з теми, які можуть зацікавити учнів 3-ї групи і спонукати їх до самостійного пошуку знань; при другому поясненні для учнів 2-ї та 1-ї групи вчителю необхідно виділити вузлові питання, які нададуть можливість учням побачити не тільки окремі явища, а й зв'язок між ними; при третьому поясненні для учнів 1-ї групи (у нас це найнижчий рівень) треба застосувати серію навідних запитань, які б допомогли їм здійснити такі розумові операції, як аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування на відповідному рівні. За такої системи спостерігається не зменшення допомоги, що є умовою вироблення практичних навичок, а навпаки, її збільшення, що створює оптимальні умови для сприйняття і запам'ятовування нового навчального матеріалу учнями з різним темпом навчання, наукованості та навченості.

Проте таке варіювання не завжди потрібне. Якщо тема невелика за обсягом і не дуже складна, можна обмежитись простим повторенням пояснення для учнів з низьким темпом навчання і дати матеріал на самоопрацювання учнями з високим темпом навчання.

IV. Первинна перевірка розуміння нового матеріалу.

Цей етап уроку проводиться фронтально. Диференційований підхід до учнів різних типологічних груп полягає в "адресності" запитань різного типу в умовах фронтальної роботи. Так, учням 1-ї групи призначаються загальні питання, що потребують відповіді "так" чи "ні"; спеціальні питання, що починаються зі слів: "де", "коли", "хто", "що" тощо, відповіді на які містяться безпосередньо в тексті підручника і не потребують складних розумових операцій на найвищому рівні. Учням 2-ї групи необхідно адресувати запитання альтернативного характеру, які потребують більш розгорнутої і аргументованої відповіді і стимулюють здійснення складніших розумових операцій на вищому порівняно з 1-ю групою рівні. Учні 3-ї групи дають відповіді на проблемні запитання, які потребують ще поширеніших і аргументованіших відповідей з елементами власних суджень і вимагають таких розумових операцій, як аналіз, синтез, доведення, порівняння, узагальнення, висновки тощо на найвищому рівні.

V. Первинне закріплення знань.

VI. Закріплення знань.

VII. Узагальнення та систематизація.

Ми об'єднали розгляд цих етапів уроку тому, що вони, по-перше, будуються за одним принципом, а по-друге, їх не можна розглядати окремо, тому що за технологією диференційованого навчання між ними немає чітких спільних для всіх типологічних груп "кордонів". Основний метод роботи на цьому етапі уроку – метод керованої самостійної роботи.

Етап первинного закріплення знань починається з фронтальної роботи: вчитель дає зразок виконання завдання за темою уроку, викликає до дошки учнів (спочатку 3-ї групи), які під його керівництвом виконують завдання за зразком. Потім учні 3-ї групи самостійно виконують відтворюючі завдання за зразком. Учитель продовжує фронтально працювати з учнями 1-ї та 2-ї груп, потім учні 2-ї групи починають працювати самостійно, а з учнями 1-ї групи вчитель ще деякий час працює і тільки після цього дає їм завдання для самостійної роботи. Оскільки учні різних типологічних груп розпочинають виконувати самостійну роботу в різний час і для вироблення навичок їм потрібна різна кількість завдань (найменша для 3-ї групи і найбільша для 1-ї групи), то і завершать вони їх виконання у різний час. Результати роботи кожної групи контролюються окремо на тлі самостійно працюючих, двох інших груп (див. технологічну карту).

Наприклад, учням 1-ї групи для закріплення знань, формування навичок та вмінь потрібно не тільки більше допомоги вчителя, а й більша кількість завдань репродуктивного характеру

(відтворююча самостійна робота за зразком), що значно подовжує для них етап первинного закріплення знань, тобто роботу в "зоні найближчого розвитку". Учні цієї групи можуть виконувати незначну кількість завдань для другого типу самостійної роботи (реконструктивно-варіативної) за умови досить значної допомоги вчителя. Що стосується VII етапу "Узагальнення та систематизація", який передбачає продуктивну роботу учнів щодо впровадження нових знань у систему наявних, то, оскільки рівень навченості цих учнів дуже низький, тобто рівень наявних знань майже дорівнює нулю, "вводити" нові знання немає в що, тому залучати учнів цієї типологічної групи до участі в навчальній роботі, характерній для цього етапу уроку, – марна витрата часу. Проте підтягнути всіх до одного рівня неможливо, особливо, якщо індивідуальні особливості визначаються в більшій мірі статичними рисами особистості, тобто завжди будуть учні, здатні засвоїти знання тільки на репродуктивному рівні і завдання вчителя полягає в тому, щоб забезпечити їм цей посильний для них рівень знань.

Учні 2-ї типологічної групи виконують меншу порівняно з 1-ю групою кількість відтворюючих завдань за зразком, більше порівняно з цією ж групою реконструктивно-варіативних завдань з меншою мірою допомоги вчителя і незначну кількість евристичних та творчих завдань зі значною мірою допомоги вчителя.

Для учнів 3-ї типологічної групи, які мають високий темп навчання і не потребують великої кількості завдань відтворюючого характеру для вироблення навички, етап первинного засвоєння знань досить короткий, приблизно вдвічі коротший (за підрахунками Е. Старчара) порівняно з 1-ю групою. Етап закріплення знань теж коротший порівняно з 1-ю і 2-ю групами. Найдовшим є етап систематизації та узагальнення. Тому цим учням необхідно підготувати найбільшу кількість завдань евристичного або творчого характеру, використовувати цей час для виконання завдань олімпіадного рівня, які пов'язані з темою уроку, тощо.

Особливості керування навчальним процесом в умовах диференційованого навчання на цих етапах уроку полягають у загальній контрольованості результатів роботи кожної типологічної групи і кожного учня в її складі на кожному етапі уроку. Це досягається завдяки контрольному комплексу: КВ, СК, ВК, ВСК (контроль учителя, самоконтроль, взаємоконтроль, внутрішній самоконтроль), а також розмежованості у часі завершення етапів роботи для кожної типологічної групи залежно від темпу навчання.

До кожної типологічної групи учнів застосовується різна кількість видів контролю:

3-я група – ВСК; ВК; СК; КВ.

2-а група – ВК; СК; КВ.

1-а група – КВ.

За результатами цього контролю та з урахуванням його результатів на інших етапах уроку та індивідуальних досягнень окремих учнів виставляються оцінки за урок.

Перевага такої організації диференційованої самостійної роботи в умовах уроку зі "зміщеними" відповідно до індивідуально-типологічних особливостей етапами уроку полягає і в тому, що вчитель має змогу здійснювати систематично і цілеспрямовано індивідуальний підхід до учнів на тлі класу, який працює самостійно. Тобто така організаційна структура уроку надає можливість для поєднання технології диференційованого та індивідуалізованого навчання.

VIII. Контроль і систематизація.

IX. Підведення підсумків уроку.

X. Інформація про виконання домашнього завдання, інструктаж про виконання.

Домашнє завдання обов'язково диференціюється відповідно до індивідуально-типологічних особливостей учнів. Учитель повинен забезпечити розуміння мети домашнього завдання, змісту та способів його виконання, тобто повинен створити умови для його успішного виконання всіма учнями відповідно до їхньої "зони найближчого розвитку".

Технологія рівневої диференціації гуманізує навчальний процес, створює сприятливі умови для забезпечення повноцінного розвитку кожної дитини, сприяє формуванню особистості, максимальному використанню знань, умінь, навичок того, хто навчається. Позитивними результатами застосування рівневої диференціації є зменшення навантаження на дітей, які інколи не тільки з соціальних, а й з фізіологічних причин не можуть опанувати високий рівень навчальних досягнень, отримання кожним учнем потрібного саме йому змісту навчання, зникнення страху учнів перед оцінюванням.

Таким чином, впровадження технологічної карти рівнево-диференційованого навчання дозволяє чітко визначити зміст, форми та методи діяльності вчителя й учнів на всіх етапах комбінованого уроку. Перспективи подальших досліджень ми передбачаємо у розробці класифікації системи диференційованих вправ і завдань для самостійної роботи, в тому числі домашніх завдань для молодших школярів.

Таблиця 1.

Технологічна карта комбінованого уроку на основі диференційованого навчання

час	III група	II група	I група	IV група
5	Організація. Перевірка наявності д.з. Виділення IV групи.			
	Перевірка письмового д.з.	С.р. з підручником (д.з.)		С.р. з підручником (д.з.) Виконання письмового д.з.
	С.р. з підручником	Перевірка письмового д.з.	С.р. з підручником (д.з.)	
		С.р. з підручником	Перевірка письмового д.з.	
	Підсумки перевірки письмового д.з.			
10	Мотивація навчальної діяльності			
	Відповіді (усно) д.з.	Слухають відповіді учнів III групи		
	Р.В./Тв.с.р. з підручником	Відповіді (усно) д.з.	Слухають відповіді учнів II групи	
		Р.В.с.р. з підручником	Відповіді (усно) д.з.	
Підсумки перевірки д.з. Систематизація опорних знань				
	III група	II група	I група	
10	Пояснення нового матеріалу вчителем			
	С.р. з книгою Р.В. чи Тв.	Пояснення нового матеріалу вчителем		
		С.р. з книгою Р.В.	Пояснення нового матеріалу вчителем	
	Перевірка с.р.	Перевірка с.р.	Слухають результати с.р. III і II груп	
Первинна перевірка розуміння нового матеріалу				
15	Виконання завдань за зразком під керівництвом вчителя			
	В. с.р. за зразком	Виконання завдань під керівництвом вчителя		
		СК	В. с.р. за зразком	Виконання завдань під керівництвом вчителя
	Р.В.с.р.			ІПВ
	ВК	СК	ІІ	
	ТВ.с.р.	Р.В.с.р.	КВ	
		КВ або ВК	ІІ	Р.В.с.р.
		ТВ.с.р.	КВ	
	КВ	Слухають результати II групи		Слухають результати III групи
Слухають результати III групи				
5	Підведення підсумків заняття			
	Інформація про домашнє завдання, інструктаж про виконання			

С.р. – самостійна робота; Р. В. – реконструктивно варіативна; В.с.р.за зразком – відтворююча самостійна робота; Тв.с.р. – творча самостійна робота; ІІ – індивідуальний підхід; д.з. – домашнє завдання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Національна доктрина розвитку освіти. – С. 25-26.
2. Логачевська С. П. Диференційоване навчання на уроках математики // Початкова школа. – 2001. – № 5. – С. 19-21.
3. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Генеза, 2002. – 227 с.
4. Буряк В. К. Диференціація навчання на уроці // Рад. школа. – 1991. – № 2. – С. 58-61.
5. Лобко-Лобановская Н. А. Дифференцированное обучение как способ формирования познавательной активности школьников: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 Харьк. гос. пед. ин-т им. Г. С. Сковороды. – Харьков, 1991. – 242 с.

Матеріал надійшов до редакції 17.12. 2008 р.

Козюк А. М., Коновальчук Е. П., Комисарук В. В. Технология уровневой дифференциации в обучении младших школьников.

В статье рассматриваются вопросы организации и руководства учебным процессом в условиях дифференцированного обучения младших школьников. Представленная технологическая карта комбинированного урока на основе уровневой дифференциации имеет позитивное влияние на качество знаний, умений и навыков учеников, способствует активизации их познавательной деятельности, формированию позитивной мотивации обучения, даёт возможность для развития творческих способностей учащихся.

Koziuk A. M., Konovalchuk O. P., Komisaruk V. V. The Technology of Subject Differentiation in Junior Pupils Teaching.

Some urgent problems concerning the peculiarities of organisation and management of teaching as well as studying are discussed by the authors of the article. The presented technologic card of the combined lesson based on the level differentiation has a positive influence on the quality of knowledge, skills and habits of pupils; favours the activation of their cognitive activity, the formation of the positive motivation, gives the possibility for creative ability development.